

УДК 32.019.51

<https://doi.org/10.34142/24130060.2023.27.2.06>

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Ю.С. Дібікова

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті висвітлюються питання інформаційної агресії та інтервенції з боку РФ по відношенню до України. Наголошується, що в умовах гібридної війни різноманітні інформаційно-комунікативні технології є ефективним інструментом досягнення політичних та військових цілей. Акцентовано увагу на тому, що наявність складних інформаційних загроз вимагає розробки та застосування комплексних рішень у сфері інформаційної політики для забезпечення стійкості та реалізації завдань національної безпеки в умовах сучасних геополітичних викликів.

Визначається, що одним із засобів протидії інформаційним загрозам є підвищення загального рівня медіаграмотності населення. Медіаграмотність розглядається як складний комплекс знань, умінь, компетенцій і навичок виконання різних видів інформаційно-комунікативної діяльності. Окреслені основні принципи медіаграмотності.

Проаналізовані дані щодо стану та тенденцій розвитку медійної грамотності та медійної компетенції українського суспільства. Робиться висновок, що підвищення рівня медіаграмотності й медіаосвіченості є необхідною компонентою загальної стратегії інформаційної та національної безпеки.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна загроза, інформаційна безпека, національна безпека, медіаграмотність.

MEDIA LITERACY AS A COMPONENT OF INFORMATION SECURITY IN THE CONDITIONS OF HYBRID WAR: THE UKRAINIAN CONTEXT

Yu. Dibikova

The article highlights the issues of informational aggression and intervention by the Russian Federation in relation to Ukraine. It is emphasized that today the Ukrainian state has faced unprecedented challenges and threats to territorial integrity, sovereignty and democratic order in the country. It is determined that the study of the informational component of the hybrid war requires special attention. It is emphasized that in the conditions of hybrid warfare, various information and communication technologies are an effective tool for achieving political and military goals. Conducting disinformation campaigns, cyber-attacks, spreading propaganda, fakes, creating provocations, manipulating public opinion, cyber espionage, hybrid attacks on information systems and infrastructure can threaten the interests of the state, its national security and defense.

Attention is focused on the fact that the presence of complex information threats requires the development and application of complex solutions in the field of information policy to ensure stability and implementation of national security tasks in the conditions of modern geopolitical challenges.

It is determined that the fight against informational aggression requires not only the efforts of the state, but also the active participation of the public. Increasing the level of education in the field of cyber security and general media literacy of the population is one of the means of countering information threats.

Media literacy is considered as a complex set of skills, knowledge and abilities that help to understand, analyze and critically evaluate information received through various information and communication channels, as well as to create one's own media product. The main principles of media literacy are outlined.

Analyzed results on the state and trends in the development of media and information literacy in Ukrainian society. It is concluded that Ukrainian society demonstrates quite high indicators of media literacy. However, in the conditions of hybrid information intervention by the Russian Federation, the state and the public must make additional efforts to increase the level of media literacy and media literacy, which are part of the general information and national security strategy.

Key words: hybrid war, information threat, information security, national security, media literacy.

Постановка проблеми. Актуальність наукової проблематики статті зумовлена тим, що сьогодні українська держава зіткнулася з безпрецедентними викликами і загрозами щодо територіальної цілісності, суверенітету й демократичного ладу в країні. Гібридна війна та відкрита військова агресія з боку РФ по відношенню до України ставлять складні завдання у сфері національної безпеки. Адже «гібридна війна – це сучасний вид конфлікту, що поєднує в собі військові, політичні, економічні, соціальні та інформаційні засоби впливу з метою досягнення стратегічних цілей» (Dibikova, 2022, s. 26). Особливої уваги вимагає дослідження інформаційної складової гібридної війни, оскільки у сучасному суспільстві різноманітні інформаційно-комунікативні технології є дієвим інструментом для досягнення політичних і військових цілей. Проведення дезінформаційних кампаній, кібератаки, поширення пропаганди, фейків, створення провокацій, маніпулювання громадською думкою, кібершпигунство, гібридні атаки на інформаційні системи та інфраструктуру можуть прямо чи опосередковано впливати на внутрішні та зовнішні політичні та соціально-економічні процеси, унеможливити чи ускладнювати реалізацію національних інтересів, завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні. Відповідно, ефективний контроль, стримування і протидія інформаційним загрозам є критично важливими завданнями для

відстоювання суверенітету та захисту держави від зовнішніх деструктивних впливів.

Боротьба з інформаційною агресією потребує не лише зусиль держави, але й активної участі громадськості. Підвищення рівня освіти у сфері кібербезпеки та загальної медійної грамотності населення є одним із засобів протидії інформаційним загрозам.

Отже, існує потреба у науковому, всебічному дослідженню медіаграмотності, яка є необхідною компонентою стратегій стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасному теоретико-методологічному дискурсі існує висока ступінь зацікавленості щодо дослідження різних аспектів медіаосвіти, медіакомпетентності, медійної та цифрової грамотності. Значна кількість представників різних галузей суспільно-політичної наук зробила свій внесок у розуміння сутності медіаграмотності, її проявів, аспектів і принципів протидії в гібридних та інформаційних війнах. Серед дослідників треба визначити як українських, так і зарубіжних науковців: Д. Баак, С. Блюмеке, О. Волошенко, К. Ворсноп, Г. Гербнер, Дж. Гріпсруд, В. Іванов, Т. Іванова, Д. Келлнер, С. Котилайнен, Л. Кульчинська, Р. Кьюбі, А. Лепи, С. Лівайн, С. Мінкінен, Дж. Поттер, С. фон Файлітзен, А. Харт та інші.

Метою статті є дослідження медіаграмотності як компоненти інформаційної безпеки української держави під час гібридної війни та агресивної інформаційної політики з боку РФ.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека стала однією з головних пріоритетів для України в умовах поширення гібридних загроз з боку РФ. З метою захисту українського інформаційного простору, забезпечення суверенітету, стійкості країни до кризових явищ та посилення державної безпеки наприкінці 2021 року на державному рівні була розроблена і впроваджена комплексна «Стратегія інформаційної безпеки».

Затверджена Стратегія визначає «актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних» (Verkhovna Rada Ukrayiny, 2021).

У «Стратегії інформаційної безпеки» зазначається, що «досягнення мети здійснюватиметься шляхом ужиття заходів щодо стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії, у тому числі спеціальних інформаційних операцій держави-агресора, спрямованих на підрив державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення інформаційної стійкості суспільства та держави, створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, а також розвиток міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки» (Verkhovna Rada Ukrayiny, 2021).

Серед основних стратегічних цілей щодо забезпечення інформаційної безпеки України у цьому документі передбачено підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства. Наголошується, що «українське суспільство повинне бути захищене від деструктивного впливу дезінформації та маніпулятивної інформації, а медіасередовище - бути соціально відповідальним і функціонувати стабільно. За таких умов українське суспільство зможе більш ефективно протистояти державі-агресору та залишатися стійким перед широким спектром загроз, зокрема в інформаційній сфері» (Verkhovna Rada Ukrayiny, 2021).

Отже, на державному рівні існує розуміння медіаграмотності як важливої компоненти стримування та протидії реальним та потенційним інформаційним загрозам, нейтралізації російської інформаційної агресії та гарантування інформаційної стійкості суспільства та держави в умовах гібридної війни.

У сучасній науці існують різні визначення медіаграмотності. Наприклад, канадський науковець і консультант з питань медіаграмотності Кріс Ворсноп (Chris Worsnop) відмічає, що «медіаграмотність – це результат медіаосвіти, вивчення медіа. Що більше ви вивчаєте медіа (за допомогою медіа), то більше ви медіаграмотні, тобто медіаграмотність – це здатність експериментувати, інтерпретувати/аналізувати та створювати медіатексти» (Ivanov, Voloshenyuk, 2012, s.10).

Схожої думки дотримується В. Ф. Іванов, який вважає, що медіаграмотність полягає у «сукупності мотивів, знань, умінь і можливостей, що сприяють добиранню, використанню, критичному аналізу, оцінюванню, створюванню та передаванню медіатекстів різних форм, жанрів, а також аналізу складних процесів функціонування медіа в суспільстві» (Ivanov, 2012. s. 348).

Європейський Парламент у «Резолюції щодо медіаграмотності у цифровому світі» трактує медіаграмотність як «здатність використовувати медіа в особистих цілях і без сторонньої допомоги, розуміти та критично оцінювати різноманітні аспекти медіа, уміти виділити необхідну інформацію з величезного потоку даних, класифікувати ці дані» (European Parliament, 2008).

У розроблених ЮНЕСКО документах медіаграмотність визначається як діяльність, що орієнтована на «здобуття особою навичок розуміння ролі і функцій ЗМК та інших джерел інформації в суспільстві, критична оцінка медіаконтенту, взаємодія із ЗМК для самовираження, міжкультурного діалогу, застосування навичок, включаючи навички у сфері ІКТ, для вироблення власного контенту» (Grizzle, 2013, p. 50).

Медійна та інформаційна грамотність за концепцією ЮНЕСКО об'єднує три взаємопов'язані комплекси компетенцій: інформаційну грамотність – уміння знаходити, аналізувати, використовувати інформацію; медіаграмотність – уміння отримувати доступ до медіа, а також створювати контент для самовираження та спілкування; технологічну/цифрову

грамотність – передбачає вміння користуватися сучасними інформаційними технологіями та програмним забезпеченням з урахуванням усіх можливостей (MEDIASAPIENS, 2017).

Отже, медіаграмотність об'єднує сукупність навичок, знань та умінь, які допомагають розуміти, аналізувати та критично оцінювати інформацію, що надходить через різноманітні інформаційно-комунікативні канали, а також створювати власний медіапродукт.

Основні принципи медіаграмотності передбачають:

- Критичне мислення. Здатність критично сприймати та аналізувати інформацію, вміння відрізнити факти від думок, розуміти контекст, розпізнавати маніпуляції та приховані інтереси.
- Аналіз джерел інформації. Уміння відрізнити достовірні джерела від сумнівних. Здатність визначати авторитетність, експертність та об'єктивність різних джерел інформації.
- Фактчекінг (факт-перевірка). Процес систематичної перевірки фактів та інформації з метою визначення їхньої достовірності та точності з використанням надійних джерел та ресурсів.
- Культурна компетентність. Уміння враховувати культурні відмінності та контексти в сприйнятті та розумінні інформації, здатність взаємодіяти та співпрацювати з представниками інших культур, використовуючи ефективні комунікаційні стратегії. Розуміння власної культурної ідентичності та її впливу на взаємодію з іншими.
- Цифрова грамотність. Вміння користуватися різними цифровими пристроями та програмним забезпеченням. Готовність та здатність швидко адаптуватися до нових цифрових технологій та інструментів. Вміння ефективно шукати та оцінювати інформацію в мережі. Навички ефективної електронної комунікації, включаючи користування електронною поштою, месенджерами та соціальними мережами.
- Етичність та Відповідальність. Розуміння етичних аспектів використання точної та об'єктивної інформації. Визнання власної ролі в

поширенні достовірної інформації та уникання розповсюдження дезінформації. Повага до прав споживачів інформації, врахування їхніх потреб та інтересів і відповідальна поведінка у медіа-середовищі.

- Інформаційна гігієна. Раціональне використання часу в Інтернеті, уникання перенасиченості інформацією. Розуміння впливу різних медіа на власне мислення та емоційний стан. Відсутність цифрового перенавантаження. Усвідомлення соціальних і психологічних аспектів безпеки. Здатність уникати інформаційного стресу та негативного впливу в Інтернеті.

- Конфіденційність та безпека. Навички безпеки в Інтернеті, розуміння концепцій приватності. Усвідомлення потенційних ризиків та заходи безпеки при використанні Інтернету, включаючи захист від шахрайства та кібератак. Усвідомлення важливості захисту особистих даних, безпека паролів, двоетапна аутентифікація. Обережність при завантаженні файлів, перевірка електронних листів та уникання сумнівних веб-сайтів. Регулярне оновлення програмного забезпечення та операційних систем для усунення вразливостей. Постійне оновлення знань щодо цифрової безпеки та розуміння актуальних загроз.

- Створення медіаконтенту. Вміння ефективно та відповідально створювати різноманітний медіаконтент. Розуміння цільової аудиторії для адаптації контенту до їхніх потреб і інтересів. Здатність генерувати оригінальні та привабливі ідеї для контенту. Усвідомлення авторських прав, правил використання контенту та дотримання законів при створенні медіаконтенту. Знання платформ та стратегій для ефективного публікації та розповсюдження контенту. Гнучкість та здатність адаптуватися до змін в медіа-ландшафті.

Отже, медіаграмотність – це складний комплекс знань, умінь, компетенцій і навичок виконання різних видів інформаційно-комунікативної діяльності.

Що стосується медіаграмотності українців, то дані Індексу медіаграмотності від ГО «Детектор медіа» свідчать, що частка української аудиторії з вищим за середній рівнем медіаграмотності за 2020-2022 роки суттєво зросла з 55% до 81% у порівнянні з показниками першої та другої хвилі дослідження у 2020-2021 роках. Так, середнє значення показника зросло з 4,8 бала у 2020 році до 5,9 бала у 2022 році (Detektor media, 2023). Такі дані були отримані в результаті загальнонаціонального кількісного опитування, що проводилося за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії (DANIDA) компанією «New Image Marketing Group» на замовлення ДМ в грудні 2022 – січні 2023 року.

В основу моделі індексу медіаграмотності було покладено концепцію Лена Мастермана та результати якісного етапу дослідження «Практики медіаспоживання українців: концептуальна розробка індексу медіаграмотності аудиторії», підготовленого на замовлення ГО «Детектор медіа» (січень 2020). Модель медіакомпетентності охоплює чотири категорії та 42 індикатори: розуміння (13 індикаторів), використання (4 індикатора), цифрова компетентність (16 індикаторів), спотворений медіаконтент (9 індикаторів).

Згідно отриманих результатів частка аудиторії з високим рівнем компетентності за два роки зросла вдвічі в трьох субіндексах загального рівня медіаграмотності: розуміння ролі ЗМІ в суспільстві – із 45% до 72%; цифрова компетентність – із 49% до 64%; чутливість до спотвореного контенту – з 56% до 66%, а показники субіндексу використання медіа фактично не змінилися (Detektor media, 2023).

Також зростання загального рівня медіаграмотності українського суспільства підтверджується й результатами Національного тесту з медіаграмотності. Організаторами такого заходу стали національний проект з медіаграмотності «Фільтр» Міністерства культури та інформаційної політики та партнери – USAID, IREX та ПРООН в Україні. Тест проводився за п'ятьма темами: «Базові поняття», «Соціальні мережі», «Достовірність та

вплив інформації», «Навички фактчекінгу», «Здатність убезпечити особисті дані та ресурси».

Згідно результатів тестування найкращі показники були при вирішенні завдань на розрізнення факту та судження. Правильно на це питання відповіли 87%, а у 2022 році лише 10% опитаних впоралися з цим завданням. Учасники тесту також продемонстрували добре розуміння різниці між блогерами та професійними журналістами, а також володіння навичками й інструментами фактчекінгу. Найбільшу складність для респондентів викликало питання, спрямоване на визначення журналістських стандартів. На нього вірно відповіли лише 7% тих, хто складав тест (Holos Ukrayiny, 2023).

Також Національний тест з медіаграмотності дозволив визначити напрями, над якими треба працювати щодо підвищення медіаосвіченості та медіакомпетентності українців. Зокрема це стосується перевірки контенту телеграм-каналів, розпізнавання теорій змов, реакцію на контент псевдоекспертів й уникнення шахрайства (Holos Ukrayiny, 2023).

Отже, українське суспільство демонструє доволі високі показники медіаграмотності. Проте в умовах гібридної інформаційної інтервенції з боку РФ держава та громадськість повинні докладати додаткові зусилля для підвищення рівня медіаграмотності й медіаосвіченості, які є частиною загальної стратегії інформаційної та національної безпеки. При цьому особливо актуальним є розвиток програм і проектів з підвищення медійної грамотності у молодіжному середовищі, оскільки «молодь є найбільшим «споживачем сучасної медійної продукції», і до того ж, володіє достатньо «пластичною» політичною свідомістю й високим рівнем протестного потенціалу» (Kalyuzhna, 2021, s. 56), який Росія у ході проведення різного роду інформаційних кампаній та ІПСО проти України може використовувати з метою делегітимації влади, створення передумов для соціальної напруги, дестабілізації та стимулювання участі населення у протестах та акціях непокори.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, сьогодні перед Україною стоять серйозні виклики щодо збереження власної державності, територіальної цілісності та існуючого політичного ладу. Інформаційна складова російської агресії вимагає застосування широкого комплексу заходів для протидії деструктивним інформаційним впливам гібридної війни. Розробка та впровадження цілеспрямованої системної та виваженої політики щодо формування у громадян високого рівня медійної та інформаційної грамотності, медіакультури і медіаосвіченості є ключовими факторами для подолання та нівелювання гібридних загроз з боку РФ, що і становить перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України, 2021. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»*. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [Дата звернення 22 Жовтень 2023].
2. Голос України, 2023. *Медіаграмотність – основа інформаційної безпеки*. [online] (Останнє оновлення 6 Листопад 2023) Доступно: <http://www.golos.com.ua/article/374808> [Дата звернення 15 Листопад 2023].
3. Детектор медіа, 2023. *Індекс медіаграмотності українців: 2020-2022 (коротка презентація)*. [online] (Останнє оновлення 18 Квітень 2023) Доступно: <https://detector.media/infospace/article/210209/2023-04-18-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-2020-2022-korotka-prezentatsiya/> [Дата звернення 15 листопада 2023].
4. Дібікова, Ю.С., 2022. Інформаційна складова гібридної війни: українські реалії. *Сучасне суспільство: Збірник наукових праць*, 2 (25), с.25-36.
5. Іванов, В.Ф. та Волошенюк, О.В. 2012. *Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник*. Київ: Центр вільної преси.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada Ukrainy, 2021. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky»*. [online] Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [Data zvernennia 22 Zhovten 2023].
2. Holos Ukrainy, 2023. *Mediahramotnist – osnova informatsiinoi bezpeky*. [online] (Ostannie onovlennia 6 Lystopad 2023) Dostupno: <http://www.golos.com.ua/article/374808> [Data zvernennia 15 Lystopad 2023].
3. Detektor media, 2023. *Indeks mediahramotnosti ukraintsiv: 2020-2022 (korotka prezentatsiia)*. [online] (Ostannie onovlennia 18 Kviten 2023) Dostupno: <https://detector.media/infospace/article/210209/2023-04-18-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-2020-2022-korotka-prezentatsiya/> [Data zvernennia 15 lystopada 2023].
4. Dibikova, Yu.S., 2022. Informatsiina skladova hibrydnoi viiny: ukrainski realii. *Suchasne suspilstvo: Zbirnyk naukovykh prats*, 2 (25), s.25-36.
5. Ivanov, V.F. ta Volosheniuk, O.V. 2012. *Mediaosvita ta mediahramotnist: pidruchnyk*. Kyiv: Tsentr vilnoi presy.
6. Kaliuzhna, Yu.I., 2021. *Politychna*

6. Калюжна, Ю.І., 2021. Політична освіта студентства та молодих учених як інструмент протидії популізму в епоху глобальної віртуалізації політики. В: *Організаційно-управлінські підходи та зміст підвищення кваліфікації викладачів на початкових етапах академічної кар'єри: Матеріали XXVIII науково-теоретичної конференції молодих учених*. Харків: НУА. с. 53-58.
7. European Parliament, 2008. *European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129 (INI))*. [online] Доступно: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do> [Дата звернення 30 жовтня 2023].
8. Grizzle, A. 2013. *Media and information literacy: policy and strategy guidelines*. Paris: UNESCO.
9. MEDIASAPIENS, 2017. *ЮНЕСКО опублікувала п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності*. [online] Доступно: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/18453/2017-02-24-yunesko-opublikovala-pyat-pryntsyviv-mediynoi-ta-informatsiynoi-gramotnosti/> [Дата звернення 4 листопада 2023].
6. osvita studentstva ta molodykh uchenykh yak instrument protydii populizmu v epokhu hlobalnoi virtualizatsii polityky. V: *Orhanizatsiino-upravlinski pidkhody ta zmist pidvyshchennia kvalifikatsii vykladachiv na pochatkovykh etapakh akademichnoi kariery: Materialy XXVIII naukovo-teoretychnoi konferentsii molodykh uchenykh*. Kharkiv: NUA. s. 53-58.
7. European Parliament, 2008. *European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129 (INI))*. [online] Dostupno: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do> [Data zvernennia 30 zhovtnia 2023].
8. Grizzle, A. 2013. *Media and information literacy: policy and strategy guidelines*. Paris: UNESCO.
9. MEDIASAPIENS, 2017. *YuNESKO opublikovala piat pryntsyviv mediinoi ta informatsiinoi hramotnosti*. [online] Dostupno: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/18453/2017-02-24-yunesko-opublikovala-pyat-pryntsyviv-mediynoi-ta-informatsiynoi-gramotnosti/> [Data zvernennia 4 lystopada 2023].

Інформація про автора

Дібикова Юлія Сергіївна – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: krasnokua@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4135-9100>.

Стаття надійшла до редакції: 16.11.2023 р.

Прийнята до друку: 04.12.23 р.